

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه:	اشرفی، مرتضی، ۱۳۶۲
عنوان و نام پدیدآور:	ریشه‌های افراط‌گرایی در آسیای مرکزی و راهبردهای مواجهه با آن / مرتضی اشرفی
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۰۲
مشخصات ظاهری:	۲۵۲ ص
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۳۱۵-۲۰۴-۷
یادداشت:	کتابنامه: ص ۲۳۹-۲۵۲
موضوع‌ها:	* حزب التحریر / * رادیکالیسم - آسیای مرکزی * رادیکالیسم - جنبه‌های مذهبی - اسلام / * بنیادگرایی اسلامی - آسیای مرکزی * آسیای مرکزی - سیاست و حکومت - قرن ۲۰ م
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده‌بندی کنگره:	HN ۴۹
رده‌بندی دیویی:	۳۰۳/۴۸۴۰۹۵۸
شماره کتابشناسی ملی:	۹۰۹۷۳۲۹
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است	

BP1509

ریشه‌های افراط‌گرایی در آسیای مرکزی و راهبردهای مواجهه با آن

مؤلف: مرتضی اشرفی

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

- ◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸   تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴
- تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵
- ◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه   تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

📧 miup@pub.miu.ac.ir   🌐 pub-almustafa.ir   📷 [pub_almustafa](https://www.instagram.com/pub_almustafa)

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت   ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری   ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

ریشه‌های افراط‌گرایی در آسیای مرکزی و راهبردهای مواجهه با آن

مرتضی اشرفی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فرآوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

۹	مقدمه پژوهشگاه
۱۱	بیان مسأله
۱۵	مقدمه
۲۱	۱. چارچوب نظری، کلیات و مفاهیم
۲۱	مفهوم و تبارشناسی بنیادگرایی
۲۴	بنیادگرایی، افراط گرایی
۲۸	تاریخچه
۳۰	مفاهیم همسو با بنیادگرایی
۳۱	۱. اسلام سیاسی
۳۲	۲. رادیکالیسم اسلامی
۳۲	۳. سنت گرایی
۳۳	۴. اسلام گرایی
۳۵	۵. تکفیر
۳۵	۶. سلفیه
۳۶	۷. افراط گرایی مذهبی
۳۷	ریشه های افراط گرایی مذهبی
۴۰	دیدگاه های بنیادگرایی اسلامی

۴۲. انگیزه‌های ظهور و بروز افراط‌گرایی مذهبی در جامعه اسلامی
  ۴۴. دیدگاه غربی در خصوص بنیادگرایی اسلامی
  ۴۵. ویژگی‌های ساختاری بنیادگرایی اسلامی از منظر غرب
  ۴۵. ۱. هویت‌گرایی و احیای ارزش‌های دینی
  ۴۵. ۲. تضاد با مدرنیته
  ۴۶. ۳. جهادگرایی
  ۴۶. ۴. عمل‌گرایی
  ۴۷. ۵. نگاه ایدئولوژیک به دین
۲. ریشه‌ها و زمینه‌های داخلی افراط‌گرایی در آسیای مرکزی
۴۹. مسلمانان در آسیای مرکزی
  ۵۱. ظهور و سقوط اتحاد جماهیر شوروی
  ۵۶. وضعیت مسلمانان آسیای مرکزی در زمان شوروی
  ۵۹. هویت و فرهنگ دینی در آسیای مرکزی
  ۶۲. بحران هویت اجتماعی در آسیای مرکزی
  ۶۵. تأثیر اقدام گروه‌های افراط‌گرای مذهبی در عرصه جهانی و منطقه‌ای
  ۶۹. ظهور و بروز افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی
  ۷۰. چرایی افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی
  ۷۳. توسعه افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی
  ۷۶. جریان‌ها و گروه‌های افراط‌گرای موجود در آسیای مرکزی
  ۷۹. ۱. حزب التحریر
  ۸۰. ۲. نفوذ جریان‌ها و گروه‌های وابسته به داعش
  ۸۷. گروه خراسان و تهدیدهای بزرگ داعش
  ۸۸. ۳. جنبش اسلامی ازبکستان
  ۸۹. ۴. حرکت اخوان المسلمین
  ۹۵. ۵. سلفیت و محوری شدن نقش قطر
  ۹۵. منابع درگیری و بی‌ثباتی در آسیای مرکزی
  - ۱۰۰.

۱. اختلاط اقوام در آسیای مرکزی _____ ۱۰۱
۲. خلاء قدرت ناشی از فروپاشی شوروی _____ ۱۰۳
۳. بحران هویت اجتماعی در آسیای مرکزی _____ ۱۰۴
۴. دولت سازی در جمهوری های آسیای مرکزی _____ ۱۰۶
۵. رقابت میان رهبران کشورهای منطقه _____ ۱۰۸
- نقاط تمرکز فعالیت های افراط گرایان در آسیای مرکزی _____ ۱۰۹
- شاخص های افراط گرای مذهبی در آسیای مرکزی _____ ۱۱۰
۱. پردازنده و تئوریزه کننده گفتمان خشونت _____ ۱۱۰
۲. گرایش به اسلام گرایی سلفی و سنت های وهابی _____ ۱۱۱
۳. پیرو اصالت پراگماتیسم اسلامی و عمل گرایی شتاب زده _____ ۱۱۱
۴. ایجاد یک غیریت سیاسی ستیزه جو، با بهره وری از حربه تکفیر _____ ۱۱۱
۵. پیرو کنش های اجتماعی عاطفی - ارزشی _____ ۱۱۲
- چالش های هویتی پیش روی مسلمانان آسیای مرکزی _____ ۱۱۲
۳. زمینه های خارجی گسترش و یا ممانعت افراط گرایی در آسیای مرکزی _____ ۱۱۹
- جمهوری اسلامی ایران _____ ۱۲۱
- فدراسیون روسیه _____ ۱۳۰
- کنترل افراط گرایی اسلامی _____ ۱۳۸
- چین _____ ۱۴۳
- اسلام گرایی و جدایی طلبی سین کیانگ _____ ۱۴۹
- ایالات متحده آمریکا _____ ۱۵۶
- ترکیه _____ ۱۶۴
- پاکستان _____ ۱۷۳
- اروپا _____ ۱۷۶
- عربستان سعودی _____ ۱۸۳
۴. پیامدهای افراط گرایی مذهبی در آسیای مرکزی _____ ۱۸۷
- آسیب شناسی افراط گرای مذهبی در آسیای مرکزی _____ ۱۸۹

۱. رادیکال‌سازی نظری و عملی فضای اجتماعی _____ ۱۸۹
۲. قرائت‌های متفاوت از دین و توجه به ظواهر _____ ۱۸۹
۳. مرز ستیزی و شورش علیه حاکمیت ملی کشورهای منطقه _____ ۱۸۹
۴. غافل شدن از دشمن اصلی جهان اسلام _____ ۱۹۰
۵. به حاشیه راندن تفکر مقاومت و جهاد در برابر استکبار _____ ۱۹۰
۶. تسهیل نفوذ و دخالت بیگانگان در کشورهای منطقه _____ ۱۹۱
۷. زشت نشان دادن چهره اسلام و ایجاد اسلام‌هراسی _____ ۱۹۱
۸. سوء استفاده از وضعیت معیشتی جوامع منطقه _____ ۱۹۲
۹. سوء استفاده از نقطه ضعف اعتقادی جوامع منطقه _____ ۱۹۳
- پایامدهای اغماض در برابر افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی _____ ۱۹۴
۵. راهبردهای مواجهه و مقابله با افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی _____ ۱۹۹
- جایگزین کردن آموزه‌های اصیل اسلامی با تعصب‌گرایی _____ ۲۰۱
- همگرایی منطقه‌ای راهی برای برون رفت از افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی _____ ۲۰۳
- ایجاد آگاهی برای شناخت دشمن و شناخت جریان‌های افراط‌گرای مذهبی _____ ۲۰۵
- تقریب مذاهب اسلامی، تقویت گفت‌وگو و افزایش همگرایی در جهان اسلام _____ ۲۰۷
- مسئولیت جامعه بین‌المللی (مسئولیت حمایت) _____ ۲۱۱
- راهبردهای اندیشمندان و سیاست‌شناسان _____ ۲۱۵
- سایر راه کارها _____ ۲۱۸
- نتیجه‌گیری _____ ۲۲۹
- منابع _____ ۲۳۹

مقدمه پژوهشگاه

در آسیای مرکزی لایه‌های مختلف هویت طلبی اسلامی در حال قدرت گرفتن است. نهادهای دولتی در پی آن هستند تا اسلام حکومتی یعنی لایه هویتی اسلام‌گرایی که منافع حاکمان و نظام‌های سکولار را به چالش جدی نمی‌کشد را تقویت کنند ولی عوامل تندرو و گروه‌های افراط‌گرای مذهبی هم با الهام از تحولات جهان اسلام قدرتمندتر می‌شوند، با وجود این فضا، چشم‌اندازی چالش‌زا در عرصه هویت طلبی ایلامی برای آسیای مرکزی قابل تصور است بر همین اساس می‌توان گفت که کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز نتوانسته‌اند به نوعی بحران‌های جریان‌های افراط‌گرای مذهبی در جوامع خود را شناسایی کرده و راه کارهایی برای برون رفت از این بحران‌ها ارائه نمایند و عملاً در هنگام بروز و یا ظهور آسیب‌های گوناگون امنیتی و بحران‌های برخاسته از آن، برخی حکومت‌های آسیای مرکزی و قفقاز و حتی نهادهای متولی امور دینی در این کشورها بر اساس تلاش‌هایی که برای خارج شدن از این بحران‌ها داشته‌اند، به نقش کشورهای فرامنطقه‌ای و سلطه‌گر جهانی در راستای کمک به حل بحران‌های ایجاد شده توسط گروه‌های افراط‌گرای مذهبی

داشته و دشمنان جهان اسلامی نیز در این فرصت طلایی، سهم خود را به گونه‌های مختلف از منطقه تحت هجوم برگرفته و یا با نفوذ فرهنگی و استثماری در اعماق ارزش‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی آن کشور، منافع ملی و حیاتی خود را نهادینه می‌کنند

اثر حاضر که تلاشی در این جهت به شمار می‌رود، این کتاب توسط نویسنده و پژوهشگر ارجمند جناب آقای دکتر مرتضی اشرافی از محققان پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای پژوهشگاه در حوزه اوراسیا، به رشته تحریر در آمده است.

لازم است از جناب آقای دکتر شهیدی و دکتر حیدری از اساتید متخصص در حوزه آسیای مرکزی که زحمت ارزیابی این اثر را به عهده داشته‌اند، تقدیر و تشکر نماییم.

همچنین، از زحمات رئیس سابق پژوهشکده مطالعات منطقه‌ای جناب آقای دکتر مهدی نژاد و ریاست فعلی پژوهشکده جناب آقای دکتر مقدم و همه همکارانی که در چاپ و نشر این کتاب دخیل بوده‌اند، تشکر می‌نماییم.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

بیان مسأله

آسیای مرکزی به دلیل اهمیت راهبردی و نیز با توجه به عناصر بومی و محلی که درون خود دارد، در درازمدت به کانون‌های جغرافیای بحران زای هویتی و دینی تبدیل می‌شود، به گونه‌ای که هر نوع تغییر فرایند اجتماعی، فرهنگی و هویتی منجر به افراط‌گرایی مذهبی در آن می‌شود. بطوری که استقرار گروه‌های افراط‌گرای مذهبی در این منطقه و نیز قرابت ارضی برخی کشورهای آسیای مرکزی با افغانستان، علاوه بر تشدید قدرت گفتمان‌سازی و اعمال نفوذ جریان‌های افراط‌گرای مذهبی، موجب تشکیل یک کمربند امنیتی - سیاسی در این منطقه گردیده؛ سالیان متمادی سیطره شوروی بر آسیای مرکزی باعث شد تا دین، خصوصاً دین مبین اسلام در آسیای مرکزی نسبت به بروز هویت خود و نیز کسب جایگاه شایسته خویش ناکام بمانند، اما با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، حرکت‌های جدی برای بازیابی هویتی، تمدنی و اعتقادی در منطقه مذکور انجام گردیده. لذا می‌توان بیان داشت مطالعات قبل و بعد از فروپاشی شوروی نشان می‌دهد بلشویک‌ها نتوانسته‌اند رشد و سیر تکاملی دین را از آسیای مرکزی حذف نمایند. در این بین جریان‌های مختلف فکری و معرفتی ظهور کرده و کارکردهای مختلفی برای تقویت بنیه‌های هویتی،

فکری و اعتقادی و ملی در منطقه به نمایش گذاشتند. که البته برخی نیز ریشه در افراط‌گرایی مذهبی داشته و با خشونت چه در آسیای مرکزی و چه در خارج از مرزهای این مناطق همراه بوده‌اند. بنابراین، بررسی ریشه‌ها و منابع فرهنگی، افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی، نقش نهادهای مدنی و دولت‌ها در مبارزه با افراط‌گرایی مذهبی و جایگاه بازیگران خارجی در این عرصه و در راستای ترویج و یا مبارزه با پدیده افراط‌گرایی مذهبی، از جمله مواردی است که در این تحقیق مورد توجه قرار می‌گیرد.

کشورهای آسیای مرکزی با درجات متفاوتی از سردرگمی دینی و فرهنگی که ریشه در هویت‌خواهی، مباحث قومیتی، فرهنگ دینی و حتی مباحث اقتصادی و معیشتی آن‌ها داشت، مواجهه هستند؛ از یک طرف آسیای مرکزی به کمک مالی، نظامی و اقتصادی نیاز دارد، از سوی دیگر مباحثی مانند منابع طبیعی، بازارهای بکر و همچنین موقعیت ژئوپلیتیک نیز برای ارائه به کشورهای دیگر دارند، بنابراین قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای، بعد از استقلال یافتن کشورهای اقمار شوروی، تنظیم روابط خود با آن‌ها را آغاز کردند، این گسترش روابط، همراه با نفوذ فرهنگی بود؛ قدرت نرم در این منطقه همراه با کمک‌های مالی، نظامی و اقتصادی به کشورهای استقلال یافته از اتحاد جماهیر شوروی، توسط قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای، باعث گردید تا هویت فرهنگی و دینی نوپا و در حال شکل‌گیری آن‌ها را نشانه گرفته و همراه با موارد فوق، صدور فرهنگ خود به کشورهای آسیای مرکزی را نیز در پی داشته باشد.

روسیه آسیای مرکزی را جزو حیات خلوت سنتی خود تلقی می‌کند، عربستان بستر ترویج اندیشه‌های افراط‌گرایانه را مناسب ارزیابی می‌کند و

پیوستگی و اشتراکات فرهنگی آسیای مرکزی با ایران آن را به نوعی زیرمجموعه جغرافیای فرهنگی ایران باستان و قدیمی قرار می‌دهد، اروپا و آمریکا نیز از یک سو برای دستیابی به منافع اقتصادی و تجاری بی‌شمار در این مناطق و از سوی دیگر برای بازیگری در حیات خلوت روسیه و همچنین جلوگیری از توسعه نفوذ منطقه‌ای ایران به این آسیای مرکزی توجه می‌کنند. در این میان برخی کشورها از جمله عربستان و آمریکا، برای تحقق اهداف خود، حمایت و تجهیز گروه‌های افراط‌گرای مذهبی را در سرلوحه اولویت‌های خود در ارتباط با این مناطق تعریف کرده‌اند؛ با این وجود، این همه واقعیت نیست، بلکه در کنار دخالت‌های خارجی، بایستی از زمینه‌های مساعد داخلی برای ترویج و گسترش افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی نام برد. به عبارت دیگر، برآیند ضعف‌ها، مشکلات و نابسامانی‌های داخلی در کنار دخالت‌ها و نقش آفرینی بیگانگان در این مناطق توضیح دهنده واقعیت گسترش افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی است.

همچنین بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی در آسیای مرکزی مانند عربستان، قطر و حتی ترکیه برای توسعه جریان‌های افراط‌گرای مذهبی در منطقه، به تقویت و یا تضعیف جامعه، حکومت‌ها و همچنین نیروهای رقیب دینی در مقابل نیروهای مورد حمایتشان اقدام نموده‌اند. لذا می‌توان گفت کشورهایی که در تلاطم بحران دینی، فرهنگی و حتی اجتماعی به سر می‌برند، آمادگی مقابله با فرهنگ‌های وارداتی را ندارند، چه آن که از نوع غربی باشد و یا از نوع افراط‌گرایی مذهبی.